

De uitspraak van uitheemse woorden in het Standaard-Nederlands: een verkennende studie*

Renée van Bezooijen en Marinel Gerritsen

1 Inleiding

Als subtiele fonetische verschillen buiten beschouwing worden gelaten, kan worden gesteld dat verreweg de meeste woorden in het Standaard-Nederlands één enkele uitspraak hebben. Er is slechts één geaccepteerde uitspraak van woorden als *opstel*, *mening* of *overhemd*. Daarnaast is er een minderheid van woorden die op meerdere manieren kunnen worden uitgesproken, zoals het woord *christelijk* met de uitspraakvarianten [xtristələk] en [kristələk]. Naar de gebruiksfrequentie van de verschillende uitspraakvarianten van dergelijke woorden en de factoren die de distributie van de varianten beïnvloeden is vrijwel geen empirisch onderzoek gedaan. Het gebrek aan empirische gegevens leidt er onder andere toe dat men er zich in uitspraakwoordenboeken voor het Nederlands, zoals Blancquaert (1953), De Coninck (1970) en Paardekooper (1978), toe beperkt (een aantal van) de voorkomende uitspraakvarianten te noemen om er vervolgens – vaak zonder deugdelijke argumenten – één als de voorkeursvariant aan te wijzen. Ook in spraaktechnologische toepassingen, zoals automatische tekst-naar-spraak-omzetting ten behoeve van visueel gehandicapten, volstaat men er gewoonlijk mee om op subjectieve gronden een van de voorkomende varianten uit te kiezen en in het systeem te implementeren.

Deze situatie vormde voor ons de aanleiding om een verkennende empirische studie uit te voeren naar de uitspraak van een aantal woorden waarvan bekend is dat ze in het Standaard-Nederlands op verschillende manieren worden gerealiseerd. Dit zijn meestal relatief frequente woorden die aan andere talen zijn ontleend en die op weg zijn te vernederlandsen. We noemen dit soort woorden verder uitheemse woorden. In het onderhavige onderzoek is de uitspraak bekeken van 18 uitheemse woorden met meerdere Standaardnederlandse uitspraakvarianten voor een van de klanken die er in voorkomen. Het betreft de woorden *croissant*, *restaurant*, *relatie*, *operatie*, *repetitie*, *politie*, *cruciaal*, *speciaal*, *aubergine*, *energie*, *ingenieur*, *goal*, *drugs*, *scepter*, *sceptisch*, *euthanasie*, *therapeut* en *auto*. In elk woord ging het om een specifieke, veel voorkomende klankoppositie, zoals [ã] en [ant] in *croissant* en [tsi] en [si] in *relatie* etc. Ter verklaring van de variatie in de uitspraak van de doelklanken is onder meer gekeken naar de regionale herkomst en het opleidingsniveau van de sprekers, uitspraak naar analogie van inhoudelijk verwante of uiterlijk gelijkenis vertonende woorden, de fonetische structuur en gebruiksfrequentie van het woord en datum van intrede in het Nederlands.

* Het onderzoek van Dr. R. van Bezooijen is mogelijk gemaakt door een Fellowship van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Wij danken Walter Haeseryn, Anneke Neijt en Hans van de Velde voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel en Fem. Moerdijk voor de WNI-gegevens die nog niet gepubliceerd zijn.

In de volgende paragraaf zal de methode van onderzoek (spraakmateriaal en informanten) nader worden uitgewerkt (2). Daarna zullen de voornaamste resultaten worden gepresenteerd, telkens per klankoppositie (3). Dezelfde resultaten worden ook nog eens per groep informanten besproken (4). We sluiten af met enkele conclusies (5).

2 Methode

Aan het onderzoek hebben 75 vrouwen deelgenomen tussen 20 en 50 jaar, gelijkelijk verdeeld over vijf groepen. Eén groep (verder ook de SN-groep genoemd), afkomstig uit de Randstad en Gelderland, is door een panel van spraakdeskundigen als Nederlandse standaardtaalsprekers beoordeeld. Deze sprekers waren monodialectaal. De overige vier groepen waren geboren en getogen in Bedum (10 km ten noorden van de stad Groningen), Valkenburg (Zuid-Limburg), het Belgische Tielt (tussen Kortrijk, Gent en Brugge in West-Vlaanderen) en een aantal wijken rondom het Zuiderpark in Den Haag, waar nog veel het plat Haags wordt gesproken. Deze vier groepen waren bidialectaal in die zin dat ze naast de lokale taalvariëteit ook (een benadering van) het Standaard-Nederlands beheersten. De informanten varieerden niet alleen wat betreft hun regionale herkomst maar ook wat betreft hun sociaal-economische status (SES): SN hoog; Tielt, Bedum en Valkenburg midden; Den Haag laag.

De 75 informanten is gevraagd om de 18 uitheemse woorden (zie 1), in random volgorde aangeboden, in het Standaard-Nederlands voor te lezen. Het voorgelezen materiaal is op audiocassette opgenomen, getranscribeerd en gecategoriseerd.

3 Resultaten

De resultaten van het onderzoek naar de uitspraak van de 18 uitheemse woorden worden per klankoppositie gepresenteerd. De onderscheiden uitspraakvarianten kunnen in drie categorieën worden verdeeld: de etymologische (Franse, Engelse, Griekse, etc.), de vernederlandste en de spellinguitspraak. Onder etymologische uitspraak verstaan we de realisatie van een woord die geheel overeenkomt met de uitspraak in de taal van herkomst, bijvoorbeeld *goal* met een Engelse [g] en *croissant* met [ã]. Indien de oorspronkelijke uitspraak wordt aangepast aan het Nederlandse foneemstelsel, spreken we van vernederlandste uitspraak. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer *aubergine* met een [ʃ] wordt uitgesproken. Een derde mogelijkheid is dat de oorspronkelijke uitspraak geheel wordt losgelaten en dat een woord wordt uitgesproken zoals het gespeld is, dat dus de in het Nederlands gebruikelijke grafeem-foneem correspondentie wordt toegepast. Dit noemen we de spellinguitspraak. De spellinguitspraak wordt net als de vernederlandste uitspraak als een aanpassing aan het Nederlands beschouwd.

3.1 Croissant en restaurant

De woorden *croissant* en *restaurant* zijn beide afkomstig uit het Frans. Volgens het WNT is *restaurant* in de huidige betekenis het eerst gesignaleerd in 1855. Het woord *croissant* is volgens nog ongepubliceerd WNT-materiaal voor het eerst in 1910 aangetroffen. In de uitspraakwoordenboeken is *croissant* niet opgenomen en de adviezen over de uitspraak van *restaurant* lopen uiteen: Paardekooper adviseert de Nederlandse vorm [ant], terwijl Blancquaert en De Coninck de Franse vorm met de penasaleerde [ɑ] aanraden.

Tabel 1 geeft een overzicht van de verdeling over verschillende uitspraakvarianten zoals die in ons onderzoek werd aangetroffen. Er is daarbij een onderscheid gemaakt tussen de Franse uitspraak [ã], de met de spelling overeenkomende Nederlandse uitspraak [ant] en de tussenvormen [ãt] (in totaal 12 keer) en [ãn] (2 keer, beide in Bedum).

Tabel 1. De uitspraak van *croissant* en *restaurant*

	croissant			restaurant		
	Frans [ã]	Tussenvorm [ãt]/[ãn]	Spel. [ant]	Frans [ã]	Tussenvorm [ãt]/[ãn]	Spel. [ant]
SN	13	0	2	10	0	5
Bedum	8	5	2	2	6	7
Valkenb.	14	0	1	0	0	15
Tielt	13	0	2	7	0	8
Den Haag	7	2	6	3	1	11
Totaal	55	7	13	22	7	46
%	73%	9%	17%	29%	9%	61%

Uit de totalen in tabel 1 blijkt dat de uitspraak van *croissant* veel minder aan het Nederlands is aangepast dan die van *restaurant*. Hierbij kunnen verschillende factoren een rol hebben gespeeld.

Ten eerste kan worden gedacht aan het tijdstip van introductie in het Nederlands. Het feit dat *restaurant* meer vernederlandst is dan *croissant* zou te maken kunnen hebben met het feit dat het woord langer in het Nederlands bestaat. Verder is uit onderzoek naar taalverandering bekend dat woorden zich meer aanpassen aan de ontvangende taal naarmate ze vaker worden gebruikt (Poplack en Sankoff, 1984; Gerritsen en Brussaard, 1989). Aangezien de gebruiksfrequentie van *restaurant* aanzienlijk hoger is dan die van *croissant* (1482 tegenover 30 volgens CELEX) kan ook deze factor een rol hebben gespeeld bij de gevonden verschillen in uitspraak. Tenslotte kan worden gedacht aan het exogene karakter van de woorden als geheel: de eerste lettergreep van *croissant* is qua spelling en uitspraak zo afwijkend van wat in het Nederlands gebruikelijk is dat degene die het woord uitspreekt al vanaf het begin op een buitenlands spoor wordt gezet. Bij *restaurant* is dat niet het geval.

Overigens dient hier te worden opgemerkt dat de Franse uitspraak bij woorden die eindigen op *ant* in het Standaard-Nederlands uitzonderlijk is. Meestal, zoals bij *elegant*, *significant*, *figurant*, *courant*, *pedant*, *arrogant*, *commandant*, *speculant* en *saillant*, wordt alleen de Nederlandse spellinguitspraak [ant] gebruikt. De Franse uitspraak vindt men vrijwel uitsluitend bij woorden die deel uitmaken van uitdrukkingen die in hun geheel een ondubbelzinnig Frans karakter hebben, zoals *bon vivant*, *thé-dansant* en *en passant*.

Hoewel de aanpassing aan het Nederlands bij alle vijf de groepen informanten voor *restaurant* groter is dan voor *croissant*, zijn er ook verschillen. Wat betreft *croissant* is de voorkeur voor de Franse uitspraak veel minder sterk bij de Bedumse en Haagse informanten dan bij de Standaardnederlandse, Valkenburgse en Tieltsse informanten. In Bedum wordt er relatief veel gebruik gemaakt van de tussenvorm-

men [an] en [at], hetgeen waarschijnlijk is terug te voeren op nasalerings-tendensen binnen het Bedumse dialect (RND, Blancquaert en Péc, 1967). In Den Haag valt vooral het relatief hoge gebruik op van de uitspraak [ant].

Ook bij *restaurant* zijn er verschillen tussen de vijf groepen. Hier hebben alleen de standaardtaalsprekers nog een voorkeur voor de Franse uitspraak. De andere vier groepen vertonen een duidelijke verschuiving naar de Nederlandse variant. Het sterkste is de verschuiving bij de Valkenburgse groep, waar er sprake is van een complete ommezwaai. Uit Cajot (1989, kaart 368) blijkt dat de Nederlandse uitspraak voor *restaurant* in heel Limburg de gebruikelijke is.

3.2 Relatie, operatie, repetitie en politie

De woorden *relatie*, *operatie* en *repetitie* worden in hun huidige betekenis voor het eerst in de 16e en 17e eeuw in het Nederlands gesignaleerd. Aangenomen wordt dat ze aan het Frans zijn ontleend, waarin ze vanuit het Latijn terecht zijn gekomen. Het woord *politie*, dat nog verder teruggaat op het Grieks, is van de eind 18e eeuw. Er zijn twee varianten voor de uitspraak van *t* in de laatste lettergreep van *relatie*, *operatie*, *repetitie* en *politie*: [s] en [ts]. De uitspraak [s] kan worden teruggevoerd op het Frans. De oorsprong van [ts] is moeilijker te reconstrueren, maar moet waarschijnlijk worden gezien als een herlatinisering op grond van de uitspraak van het school-Latijn (Van Haeringen, 1957).

De adviezen in de uitspraakgidsen voor woorden eindigend op *-tie* wijzen in de richting van [s], hoewel De Coninck ook [ts] toestaat. Paardekooper vermeldt overigens wel dat ook de uitspraak [ts] voorkomt, maar volgens hem is deze uitspraak beperkt tot het noorden van het Nederlandse taalgebied. Zij zou daar door een gering aantal mensen op niet consequente wijze worden gebruikt. Omdat [ts] zijns inziens bovendien onnodig moeilijker is dan [s] (dit wordt niet nader uitgewerkt), geeft hij de voorkeur aan [s]. In een recensie van Paardekoopers ABN-uitspraakgids verwijt Van Haeringen (1979) Paardekooper dat deze ten aanzien van de uitspraak van de *t* in *-tie* de knoop naar de verkeerde kant doorhakt. Volgens Van Haeringen is [ts] de laatste decennia aan de winnende hand – een tendens die hij al in 1957 signaleerde – en dreigt de uitspraak [s] af te zakken tot beneden ABN-niveau. Van Haeringen is van mening dat de ontwikkeling van [s] naar [ts] in het noorden verder is voortgeschreden dan in het zuiden.

Tabel 2 geeft de uitspraak van de woorden *relatie*, *operatie*, *repetitie* en *politie* in het noorden van het Nederlandse taalgebied. We zien dat in alle drie de noordelijke groepen bij alle vier de woorden een duidelijke voorkeur bestaat voor de [ts]-variant: 80% bij de standaardtaalsprekers, 93% in Den Haag en 100% in Bedum. Deze uitkomsten bevestigen het idee van Van Haeringen dat in het noorden [ts] de gewone vorm is. Paardekooper onderschat het huidige gebruik van deze variant inderdaad schromelijk.

In Valkenburg en Tiel is de voorkeur in de uitspraak van *relatie*, *operatie*, *repetitie* en *politie* tegenovergesteld aan die in het noorden, zoals blijkt uit de gegevens in tabel 3. In Tiel wordt in 100% van de gevallen gekozen voor de variant [s] en in Valkenburg in 83%. De observaties van Van Haeringen en Paardekooper dat de [ts] in het zuiden van het Nederlandse taalgebied veel minder vaak voorkomt dan in het noorden wordt dus krachtig door onze resultaten bevestigd.

Tabel 2. De uitspraak van relatie, repetitie en politie in het noorden van het Nederlandse taalgebied

	SN		Den Haag		Bedum		Totaal	
	Frans [s]	Ned. [ts]	Frans [s]	Ned. [ts]	Frans [s]	Ned. [ts]	Frans [s]	Ned. [ts]
politie	2	13	0	15	0	15	2	43
operatie	2	13	1	14	0	15	3	42
relatie	3	12	0	15	0	15	3	42
repetitie	5	10	3	12	0	15	4	37
Totaal	12	48	4	56	0	60	16	164
%	20%	80%	7%	93%	0%	100%	9%	91%

Waaraan dit regionale verschil moet worden toegeschreven is niet geheel duidelijk. Van Haeringen (1957) suggereert dat de [ts]-uitspraak in Nederland is geïntroduceerd doordat men deze aan het Frans ontleende woorden, die zoals gezegd het Frans weer uit het Latijn had overgenomen, in de 19e en 20e eeuw heeft geherlatiniseerd op grond van de (school-)Latijnse uitspraak [ts]. In lijn met deze redenering zou moeten worden verondersteld dat de invloed van de herlatinisering in het noorden groter is geweest dan in het zuiden. Wellicht heeft de historisch sterke positie van het Frans in de zuidelijke gebieden de latiniserende invloed geblokkeerd. De grote invloed van het Frans in België is genoegzaam bekend. Tot 1898 was het Frans in België zelfs de enige officiële standaardtaal. Dat ook Nederlands Limburg sterk onder invloed van het Frans heeft gestaan is waarschijnlijk minder bekend. Tekenend is bijvoorbeeld het feit dat er in Rolduc, het seminarie waar veel hoger opgeleiden hun opleiding genoten, tot 1913 slechts Frans werd gesproken. Er waren ook Franse kranten, zoals het "Journal du Limbourg".

Tabel 3. De uitspraak van relatie, repetitie en politie in het zuiden van het Nederlandse taalgebied

	Tiel		Valkenburg		Totaal	
	Frans [s]	Ned. [ts]	Frans [s]	Ned. [ts]	Frans [s]	Ned. [ts]
politie	15	0	10	5	25	5
operatie	15	0	14	1	29	1
relatie	15	0	13	2	28	2
repetitie	15	0	13	2	28	2
Totaal	60	0	50	10	110	10
%	100%	0%	83%	17%	92%	8%

3.3 Cruciaal en speciaal

Het woord *speciaal* komt al in het Middelnederlands voor; *cruciaal* dateert daarentegen, volgens het nog ongepubliceerde WNT-materiaal, pas van 1950. *Cruciaal* wordt alleen door De Coninck genoemd. Hij adviseert zowel de uitspraak

[sj] als [sij]. Als uitspraak van *speciaal* adviseert Blancquaert de uitspraak [sj], De Coninck zowel [sj] als de vernederlandste vorm [ʃ] (de beginklank van het woord *chocola*) en Paardekooper [ʃ] en [sij].

In onze data voor *cruciaal* en *speciaal* komen alle drie de voor *speciaal* genoemde uitspraakvarianten voor: de Franse uitspraak [sj], de door ons als spellinguitspraak geïnterpreteerde variant [sij] en het vernederlandste [ʃ] (zie tabel 4). Als we naar de totalen kijken, zien we dat er ten aanzien van de Franse uitspraak [sj] geen grote verschillen zijn tussen *cruciaal* en *speciaal*. De verdeling over [sij] en [ʃ] loopt echter sterk uiteen; indien van de Franse uitspraak wordt afgeweken gebeurt dat bij *speciaal* meestal door vernederlandsing van de Franse [sj], terwijl bij *cruciaal* gekozen wordt voor de spellinguitspraak. Het verschil zou te maken kunnen hebben met een verschil in de mate van inburgering en bekendheid van de twee woorden. Ten eerste wordt *speciaal* al veel langer gebruikt in het Nederlands dan *cruciaal*. Ten tweede is *speciaal* veel frequenter dan *cruciaal* (2507 tegenover 44 volgens CELEX). Ten derde lijkt er ook een verschil in stijl te zijn in die zin dat *speciaal* eerder tot de dagelijkse omgangstaal behoort terwijl *cruciaal* vooral in formelere domeinen wordt gebruikt. *Cruciaal* is wellicht zo'n ongewoon woord dat niet kan worden uitgesloten dat een aantal informanten het woord helemaal niet kenden, wat althans voor een deel het grotere aantal spellinguitspraken zou verklaren.

De beschreven verschillen tussen de uitspraak van *cruciaal* en *speciaal* gelden voor alle vijf de groepen samen. Daarnaast zijn er tussen de groepen aanzienlijke verschillen. Ten eerste kan worden gewezen op de relatief hoge gebruiksfrequentie van de [ʃ] bij *speciaal* in de groep standaardtaalsprekers en Hagenaars. Verder valt het afwijkende gedrag op van Tiel, waar bij beide woorden vrijwel uitsluitend de Franse uitspraak [sj] voorkomt. Hierbij dient te worden aangetekend dat er in het onderwijs in Vlaanderen sterk de nadruk wordt gelegd op een "scherpe", niet-gepalataliseerde uitspraak in woorden als *speciaal* en *monsieur*. Deze pogingen blijken redelijk succesvol, ook omdat een aantal Vlaamse dialecten van zichzelf al gekenmerkt worden door een scherpe [s]. De Nederlanders hebben wat dit betreft een ongunstiger uitgangspositie, wat het op z'n Frans uitspreken van woorden als *speciaal* en *monsieur* bemoeilijkt.

Tabel 4. De uitspraak van *cruciaal* en *speciaal*

	cruciaal			speciaal		
	Frans	Spel.	Ned.	Frans	Spel.	Ned.
	[sj]	[sij]	[ʃ]	[sj]	[sij]	[ʃ]
SN	4	10	1	4	1	10
Bedum	1	14	0	7	3	5
Valkenb.	3	11	1	7	1	7
Tielt	14	0	1	12	0	3
Den Haag	0	13	2	1	2	12
Totaal	22	48	5	31	7	37
%	29%	64%	7%	41%	9%	49%

4 Aubergine, energie en ingenieur

De woorden *aubergine*, *energie* en *ingenieur* zijn alle drie vanuit het Frans in het Nederlands terechtgekomen. Hun oorsprong is echter zeer divers. *Aubergine* komt uit het Arabisch, *energie* uit het Grieks en *ingenieur* uit het Middeleeuws Latijn. *Aubergine* is alleen opgenomen door De Coninck; hij opteert voor wat betreft de uitspraak van de g voor de variant [ʒ]. De [ʒ] adviseren Blancquaert, Paardekooper en De Coninck ook voor *energie*, maar daarnaast noemt De Coninck ook de variant [x] van het woord *geel*. De [x]-variant wordt ook door alle drie de auteurs genoemd voor de uitspraak van *ingenieur*. Paardekooper en De Coninck adviseren daarnaast nog [ʒ].

Het is overigens opmerkelijk dat wat betreft de velaire fricatief alleen de stemloze [x] wordt genoemd, terwijl ten zuiden van de grote rivieren toch overwegend de stemhebbende [ʒ] wordt gebruikt. Ook volgens onze eigen gegevens is er een verschil in stem tussen noord en zuid. Omdat dit onderscheid voor ons onderzoek echter niet relevant is, is geen rekening gehouden met stemhebbende of stemloze realisatie. [x] en [ʒ], evenals trouwens [χ], worden alle met [x] weergegeven.

In onze gegevens vinden we beide in de uitspraakwoordenboeken genoemde varianten: [ʒ], die correspondeert met de Franse uitspraak, en [x], die alleen bij *energie* en *ingenieur* voorkomt. De [x] is moeilijk te classificeren. Ten eerste zou deze variant door een spreker kunnen worden gebruikt omdat hij of zij weet dat de betreffende aan het Frans ontleende woorden op hun beurt weer uit het Grieks of Latijn afkomstig zijn, talen waarin volgens onze schoolkennis de betreffende g als [x] werd uitgesproken. Een tweede mogelijkheid is dat men [x] uitspreekt omdat er een g gespeld wordt. Zelf lijkt ons de tweede verklaring waarschijnlijker en daarom hebben we de [x]-uitspraak hier als een spellingsvariant geïnclassificeerd. Naast de twee in de literatuur genoemde uitspraakvarianten treffen we in onze gegevens nog twee andere aan, namelijk (1) de stemloze [ʃ], die we als een vernederlandste vorm van de Franse [ʒ] hebben beschouwd, en (2) de [s], die eveneens als een Nederlandse benadering van de Franse [ʒ] is opgevat. Deze twee categorieën zijn samengenomen.

Tabel 5. De uitspraak van *aubergine*, *energie* en *ingenieur*

	aubergine		energie			ingenieur		
	Fr.	Ned.	Fr.	Ned.	Spel.	Fr.	Ned.	Spel.
	[ʒ]	[s]/[ʃ]	[ʒ]	[ʃ]	[x]	[ʒ]	[s]/[ʃ]	[x]
SN	15	0	15	0	0	6	6	3
Bedum	12	3	14	1	0	0	0	15
Valkenb.	15	0	15	0	0	10	4	1
Tielt	15	0	4	0	11	5	0	10
Den Haag	7	8	0	10	5	1	13	1
Totaal	64	11	48	11	16	22	23	30
„	85%	15%	64%	15%	21%	29%	31%	40%

Uit tabel 5 blijkt dat vrijwel alle groepen een voorkeursvariant hebben. Bij *aubergine* zijn alle uitspraakvarianten te verdelen in Franse of vernederlandste [s] en [ʃ], maar bij *energie* en *ingenieur* is er nog een derde variant: de spellinguitspraak [x]. Het zou kunnen zijn dat het woord *aubergine* nog te veel als Frans wordt gezien om met de wel zeer on-Franse [x] te worden uitgesproken.

Indien we naar de gegevens per groep kijken, zien we ten eerste dat Den Haag verder gaat in het vernederlandsen door middel van verstemlozing dan de andere groepen. De relatief lage opleiding van deze groep, en een dientengevolge geringere kennis van het Frans, zou hierbij een rol kunnen spelen. De verstemlozing van stemhebbende fricatieven is bovendien een algemeen kenmerk van het randstedelijk Nederlands (e.g. Daan, 1991; Slis en Van Heugten, 1989). Deze verklaring in termen van opleiding en sociale klasse is mutatis mutandis ook van toepassing op het relatief grote aantal Franse uitspraken door de SN-sprekers.

Verder is er een interessante distributie van de spellingsvariant [x], die zowel groeps- als woordgebonden lijkt te zijn. Als de gegevens voor *energie* en *ingenieur* worden samengenomen, blijkt de [x]-uitspraak weinig voor te komen in de SN-, de Valkenburgse en de Haagse groep en relatief veel in de Bedumse en Tieltsse groep. Hieruit blijkt duidelijk dat in dit geval opleiding niet de doorslaggevendende factor kan zijn, omdat men dan de [x] vooral in de Haagse groep zou verwachten aan te treffen. Ook regio, in termen van noord en zuid, blijkt geen verklaring te vormen. De zaak wordt nog gecompliceerd door het feit dat de Bedumse informanten alleen voor de [x] kiezen bij het woord *ingenieur* terwijl de Tieltenaren ook bij *energie* deze uitspraak gebruiken.

Het gedrag van de Tieltenaren kan misschien verklaard worden uit purisme d.w.z. "het streven naar het gebruik van taalelementen waarvan wordt aangenomen dat ze tot de eigen taal behoren in plaats van taalelementen die voor vreemd worden gehouden" (Knops, 1982, p. 147). Het is bekend dat de Nederlandstalige Belg zijn best doet om Franse woorden zoveel mogelijk te vermijden. In plaats van de in Nederland ingeburgerde aan het Frans ontleende woorden *fauteuil*, *paraplu*, *portefeuille* worden bijvoorbeeld de Nederlandse equivalenten *zetel*, *regenscherm*, *geldbeugel* gebruikt (Knops, 1982). Vanuit puristisch perspectief is het voorstelbaar dat als de Nederlandstalige Belg toch om een of andere reden aan het Frans ontleende woorden gebruikt, hij of zij die zo mogelijk niet Frans wil laten klinken. De mogelijkheden daartoe zullen afhangen van de beschikbare varianten. Als er slechts de gepalataliseerde c.q. verstemloosde Nederlandse benadering van de Franse variant voorhanden is, zoals bij *cruciaal*, *speciaal* en *aubergine*, dan zullen ze toch liever de correcte Franse uitspraakvariant kiezen. Indien er echter daarnaast nog een echt Nederlandse variant voorkomt die niet als een mislukte benadering van de Franse variant kan worden beschouwd, zoals [x] bij *energie* en *ingenieur*, dan heeft deze blijkbaar de voorkeur. Daarnaast zou er in Vlaanderen een grotere invloed van de schrijftaal op de spreektaal zijn dan in Nederland (Knops, 1982, p.7, die Goossens, 1975 citeert).

5) Goal en drugs

De uitspraak van de aan het Engels ontleende woorden *goal* en *drugs* komt in de uitspraakwoordenboeken nauwelijks aan bod. Voor *goal* wordt alleen door Paardekoper een uitspraakadvies gegeven: [x]. *Drugs* wordt in geen van de uitspraakgidsen genoemd.

In onze gegevens treffen we drie varianten aan voor de *g* in *goal* en *drugs*, namelijk (1) de Engelse uitspraak [g], (2) de benadering van de Engelse uitspraak [g] door een stemloze realisatie van deze klank [k] en (3) de spellinguitspraak [x] (een overkoepelende notatie voor [x], [ɣ] en [χ], zie 3.4). Uit tabel 6 komt naar voren dat de spellinguitspraak bij beide woorden in ongeveer een derde van de gevallen wordt gekozen. De Engelse uitspraak komt wat vaker voor bij *goal* terwijl de vernederlandste vorm [k] wat vaker voorkomt bij *drugs*. De frequentere verstemlozing van de [g] bij *drugs* kan liggen aan het feit dat de *g* daar in de coda staat, waar in het Nederlands geen stemhebbende obstruenten voorkomen; in beginpositie, zoals bij *goal*, kan dit wel. Ook kan de exotisch aandoende lettercombinatie *oa* de spreker op een niet-Nederlands spoor plaatsen. Tenslotte kan het geringere aantal Engelse realisaties ook samenhangen met de hogere gebruiksfrequentie van *drugs* vergeleken met die van *goal* (483 tegenover 44 volgens CELEX). Omdat de attestaties voor *goal* flink wat ouder zijn dan die voor *drugs*, zowel volgens nog ongepubliceerd WNT-materiaal als volgens Van Dale (*goal* is al in 1914 opgenomen, *drugs* pas in 1970), kan de sterkere vernederlandsing van *drugs* niet worden toegeschreven aan een hogere ouderdom van het woord in de Nederlandse taal.

Er zijn ook verschillen tussen de groepen. In de SN-groep wordt relatief vaak de Engelse uitspraak gebruikt. De spellinguitspraak komt er niet voor, evenmin als in Den Haag. Vooral voor de Haagse groep is dit opmerkelijk. Weer (vergelijk de lage gebruiksfrequentie van [x] bij *ingenieur* en *energie* in 3.4) lijkt het gebruik van de spellinguitspraak niet gerelateerd te zijn aan (een gebrek aan) opleiding. De spellinguitspraak komt wel vaak voor in Valkenburg en Tiel. Voor wat betreft Tiel zou het veelvuldige gebruik van de spellinguitspraak, net zoals bij *energie* en *ingenieur*, kunnen worden verklaard uit een afkeer van vreemde elementen in de uitspraak. In dit geval zou het purisme op het Engels gericht kunnen zijn – uit

Tabel 6. De uitspraak van *goal* en *drugs*

	goal			drugs		
	Eng. [g]	Ned. [k]	Spel. [x]	Eng. [g]	Ned. [k]	Spel. [x]
SN	14	1	0	11	4	0
Bedum	8	7	0	3	8	4
Valkenb.	0	0	15	0	5	10
Tielt	8	0	7	0	1	14
Den Haag	7	8	0	3	12	0
Totaal	37	16	22	17	30	28
%	49%	21%	29%	23%	40%	37%

Knops (1982) blijkt dat het purisme bij Vlamingen zich inderdaad ook op Engelse taalelementen richt – of, net zoals bij *energie* en *ingenieur*, op het Frans. De

woorden *goal* en *drugs* zijn immers ook in het Frans ingeburgerd en worden daar met nagenoeg dezelfde [g] uitgesproken als in het Engels.

3.6 Scepter en sceptisch

In de uitspraakwoordenboeken vinden we geen eenduidig advies voor de uitspraak van de letters *sc* in de woorden *scepter* en *sceptisch*. Voor het woord *scepter*, dat teruggaat op het Griekse *skeptron*, wordt in alle drie de uitspraakgidsen weliswaar de uitspraak [s] geadviseerd, waardoor de uitspraak van *s* en *c* samenvalt, maar De Coninck voegt daar nog de uitspraak [sk] aan toe en Blancquaert keurt zelfs drie uitspraken goed: [s], [sk] en [sx]. Ze geven dezelfde adviezen voor de uitspraak van de *sc*-cluster in het woord *sceptisch*, dat teruggaat op het Griekse *skeptikos*.

In onze gegevens komen slechts twee van de genoemde varianten voor: de [s] en de [sk]. De [sx], die bij Blancquaert, bij Weijnen (1975) en in het WNT – het woord is zelfs onder het lemma *schepter* opgenomen – wordt gegeven, is door geen van de 75 informanten gebruikt. Deze uitspraak lijkt geheel verdwenen te zijn. Hoe dienen de uitspraakvarianten [s] en [sk] voor *sc* te worden gekarakteriseerd? Als algemeen kader kan de uitspraak van *c* gevolgd door een klinker worden genomen. Grofweg – er zijn enkele uitzonderingen – kan worden gezegd dat *c* voor achterklinkers en geronde voorklinkers als [k] wordt uitgesproken (b.v. in *Canada*, *copie*, *curieus*, *coupon*), terwijl *c* voor ongeronde voorklinkers als [s] wordt uitgesproken (b.v. in *cent*, *citroen*, *ceder*). Voor *sc* geldt hetzelfde (cf. *scanderen*, *score*, *sculptuur*, *scene*), behalve bij *sc*-woorden die op het Grieks teruggaan, zoals *scepter* en *sceptisch*. Daar komt bij ongeronde voorklinkers naast de [s]-realisatie ook de [sk]-realisatie voor. Bij deze woorden kan de [s] als de niet-gemarkeerde variant worden gezien die overeenkomt met de normale uitspraak van de gespelde *c* gevolgd door een ongeronde voorklinker. De [sk]-variant kan als een benadering van de oorspronkelijke Griekse uitspraak worden geïnterpreteerd.

Tabel 7. De uitspraak van *scepter* en *sceptisch*

	scepter		sceptisch	
	Grieks	Spel.	Grieks	Spel.
	[sk]	[s]	[sk]	[s]
SN	6	9	7	8
Bedum	3	12	5	10
Valkenb.	8	7	9	6
Tielt	8	7	8	7
Den Haag	12	3	12	3
Totaal	37	38	41	34
%	49%	51%	55%	45%

Als we in tabel 7 de totalen bezien, zien we dat de verdeling tussen de [s]- en de [sk]-uitspraak in beide woorden nagenoeg fifty-fifty is. Over het algemeen zijn de informanten consistent in die zin dat ze in het merendeel van de gevallen in beide woorden ofwel [s] ofwel [sk] zeggen. Er zijn echter wel verschillen tussen de

groepen. De SN-sprekers en de informanten uit Valkenburg en Tielt vertonen het algemene beeld, met een gelijkelijke verdeling over [s] en [sk]. In Bedum en Den Haag bestaat er een voorkeur, in Bedum voor [s], in Den Haag voor [sk]. Vooral het veelvuldige gebruik van [sk] in Den Haag wekt verwondering, aangezien men op grond van de lage opleiding van de betreffende informanten weinig kennis verwacht over de etymologische herkomst en de bijbehorende uitspraak van de betreffende woorden. Dat kennis over etymologie geen rol van betekenis speelt blijkt ook uit het geringe aantal [sk]-realisaties bij de SN-sprekers. Welke factoren de verdeling over de varianten bepaalt, zowel binnen als tussen de groepen, is voor ons onduidelijk.

7 Euthanasie en therapeut

Voor zover de uit het Grieks afkomstige woorden *euthanasie* en *therapeut* in de uitspraakgidsen voorkomen, worden er twee uitspraken aanbevolen voor de als eu geschreven klank: [oey] en [ø]. De uitspraak [oey] kan als een benadering van de oorspronkelijke Griekse (maar niet precies bekende) tweeklank [ew] worden beschouwd. Deze uitspraak wordt ook op sommige Nederlandse gymnasia onderwezen. [ø] correspondeert met de in het Nederlands gebruikelijke uitspraak van de digraaf *eu*, en is dus de spellingvariant. Beide varianten komen in onze gegevens voor. Daarnaast treffen we in Valkenburg drie keer de realisatie [y] aan. Omdat in Valkenburg [oey] als [y] wordt uitgesproken, hebben we deze variant geïnterpreteerd als een door het lokale dialect beïnvloede benadering van de etymologische uitspraak. De [oey] en [y] zijn daarom samengevoegd.

Als we in tabel 8 de totalen bekijken, zien we dat voor beide woorden de spellinguitspraak [ø] ongeveer drie keer zo vaak voorkomt als de etymologische uitspraak [oey]. Deze verdeling geldt echter niet voor alle vijf de groepen. Bij de SN-sprekers is juist het omgekeerde het geval; bij hen is de etymologische uitspraak verre in de meerderheid. Waarschijnlijk is dit afwijkende gedrag van de

Tabel 8. De uitspraak van *euthanasie* en *therapeut*

	euthanasie		therapeut	
	Grieks	Spel.	Grieks	Spel.
	[oey]	[ø]	[oey]	[ø]
SN	10	5	14	1
Bedum	1	14	1	14
Valkenb.	5	10	3	12
Tielt	0	15	0	15
Den Haag	4	11	3	12
Totaal	17	58	21	54
%	23%	77%	28%	72%

standaardtaalsprekers een gevolg van hun hoge opleiding: veel van de SN-informanten hebben het gymnasium gedaan, gevolgd door een alphastudie (een taal of logopedie). Bij de Tieltsse vrouwen vinden we nooit de etymologische

uitspraak. Dit zou te maken kunnen hebben met het feit dat deze uitspraak in België ook niet voor het school-Grieks gebezigd wordt, men gebruikt [ø] of [oi].

3.8 *Auto*

In deze paragraaf wordt de uitspraak van *au* in het woord *auto* (een verkorte vorm van de Grieks-Latijnse hybride vorm *automobiel*) behandeld. In de uitspraakgidsen adviseert men voor de uitspraak van *auto* [au] (Blancquaert) of zowel [au] als [o] (De Coninck en Paardekooper). De [au] kan als een etymologische uitspraak maar ook als spellinguitspraak, en daarmee als een aan het Nederlands aangepaste vorm, worden bestempeld. De [o] komt uit het Frans.

In tabel 9 staan onze gegevens. Uit de totalen blijkt een duidelijke voorkeur voor [au]. De percentages, 80% [au] en 20% [o], kunnen worden vergeleken met de gegevens die door De Rooij (1957), een van de weinige empirische studies op het gebied van de uitspraak van uitheemse woorden, zijn verzameld. De Rooij liet zinnen met onder andere het woord *auto* door 32 Standaard-Nederlands sprekende Nijmeegse studenten (de meeste van Limburgse herkomst) voorlezen. 59% van hen realiseerde [au] en 41% realiseerde [o]. Vergeleken met ons Valkenburgse percentage van 100% [au]-realisatie, lijkt de tendens tot [au]-uitspraak dus verder te zijn voortgeschreden. Echter de voorkeur voor [au] is in de afzonderlijke groepen niet overal even sterk.

Tabel 9. De uitspraak van *auto*

	auto	
	Grieks/Spel. [au]	Frans [o]
SN	8	7
Bedum	14	1
Valkenb.	15	0
Tielt	15	0
Den Haag	8	7
Totaal	60	15
%	80%	20%

4 Samenvatting per groep informanten

4.1 *Standaard-Nederlands*

Als men een voorspelling zou moeten doen over de uitspraak van uitheemse woorden door monodialectale sprekers van het Standaard-Nederlands met een hoge, meestal gymnasiale opleiding, zou men waarschijnlijk denken in de richting van etymologische uitspraakvarianten. Men zou immers verwachten dat ze hun kennis van de oude en moderne talen in hun uitspraak tot uitdrukking zouden brengen. Deze voorspelling wordt gedeeltelijk bevestigd door onze gegevens. Met name bij de uitspraak van de woorden *goal*, *drugs*, *euthanasie*, *therapeut* en *restaurant* treffen we bij de SN-groep opvallend veel vaker de "oorspronkelijke" uitspraak aan dan bij de overige groepen. Naast *restaurant* zijn er nog een aantal andere van oorsprong Franse woorden (*croissant*, *aubergine*, *energie*) die door de

SN-groep op z'n Frans worden uitgesproken, maar daarbij nemen ze minder een uitzonderingspositie in omdat er ook andere groepen zijn, met name de Valkenburgse en Tielse, die bij deze woorden de Franse uitspraak hanteren.

Het beeld van de hoog opgeleide standaardtaalsprekers is niet op alle data van toepassing. Zo worden de uit het Grieks afkomstige woorden *scepter* en *sceptisch* in meer dan de helft van de gevallen niet met [sk] maar met [s] gerealiseerd. De SN-groep gebruikt de [sk]-uitspraak zelfs minder vaak dan de meeste andere groepen.

4.2 *Den Haag*

De Haagse informanten, die vergeleken met de andere groepen een lage opleiding hebben, vallen op doordat ze een aantal woorden, met name *croissant*, *restaurant*, *speciaal*, *aubergine*, *energie*, *ingenieur*, *goal* en *drugs*, sterk vernederlandsen, wellicht omdat ze de oorspronkelijke buitenlandse uitspraak niet kennen of die niet correct kunnen realiseren. Dat er eerder sprake is van de tweede verklaring dan van de eerste zou kunnen worden afgeleid uit het feit dat de vernederlandsing bij oorspronkelijk stemhebbende obstruenten meestal niet gebeurt door gebruik te maken van de spellingvariant, iets wat je zou verwachten als je ervan uitgaat dat een spreker niet weet hoe een woord moet worden uitgesproken, maar door de oorspronkelijke klanken te verstemlozen. De betreffende uitspraakvarianten kunnen worden gezien als niet helemaal geslaagde pogingen om de oorspronkelijke, en blijkbaar bekende, uitspraak te benaderen.

Opmerkelijk is verder de uitkomst dat de Haagse informanten vaker dan alle andere groepen de etymologisch correcte [sk]-uitspraak hanteren bij *scepter* en *sceptisch*, terwijl toch niet kan worden aangenomen dat de etymologie van deze woorden hun bekend is.

Een derde punt waarop de Haagse informanten zich onderscheiden is de uitspraak van *auto*. Onverwacht scharen zij zich bij de sprekers van het Standaard-Nederlands met een vrijwel gelijkelijke verdeling van [au] en [o], terwijl de overige groepen vrijwel uitsluitend [au] gebruiken.

4.3 *Bedum*

De Bedumse informanten gebruiken bij de woorden *croissant* en *restaurant* vaker een genasaleerde [ã] gecombineerd met [n] of [t] in de auslaut dan de overige groepen. Dit is hoogstwaarschijnlijk een gevolg van de Groningse dialectachtergrond van de sprekers. Samen met de verstemlozingstendensen in de Haagse groep betreft het een duidelijk voorbeeld van het doorsijpelen van de fonologie van het moederdialect van de informanten in hun Standaardnederlandse uitspraak van uitheemse woorden.

Moeilijker te verklaren is het feit dat de Bedumse informanten als enige groep het woord *ingenieur* unaniem met een [x] realiseren, dus uitspreken zoals het gespeld wordt. Verder valt de sterke vernederlandsing op van *goal*, *drugs*, *scepter* en *sceptisch*.

4.4 *Valkenburg*

Wat de uitspraak van *relatie*, *operatie*, *repetitie* en *politie* betreft, onderscheiden de Valkenburgse informanten zich van de sprekers van het Standaard-Nederlands, de Bedumse en Haagse vrouwen door de Franse uitspraak [s], maar staan ze op één lijn met de vrouwen uit Tielt. We hebben de hoge gebruiksfrequen-

tie van de Franse variant toegeschreven aan de historisch sterke invloed van het Frans in deze gebieden. Deze verklaring zou ook van toepassing kunnen zijn op de vergeleken met andere groepen extreem Franse uitspraak van *ingenieur*. Een probleem bij deze verklaring is het feit dat niet bij alle woorden van Franse herkomst in Valkenburg de Franse variant wordt gebruikt. Het meest opvallend is de uitspraak van *restaurant*, dat door alle Valkenburgse informanten met [ant] werd uitgesproken.

Tenslotte dient nog te worden vermeld dat bij de Engelse woorden *goal* en *drugs* door de Valkenburgse informanten, samen met de informanten uit Tiel, veelvuldig de spellinguitspraak met [x] wordt gebruikt. Deze uitspraakvariant komt in de drie noordelijke groepen vrijwel niet voor.

4.5 Tiel

Veel woorden van Franse herkomst worden door de Tieltenaren op z'n Frans uitgesproken. Wat betreft *croissant* en *aubergine* gedragen ze zich in dit opzicht zoals de meeste andere groepen en wat betreft *relatie*, *operatie*, *repetitie* en *politie* delen ze hun keuze met de vrouwen uit Valkenburg. Echter, in hun Franse uitspraak van de woorden *cruciaal* en *speciaal* staan de Tielse informanten alleen. Ter verklaring hebben we gewezen op de nadrukkelijkheid waarmee in het Vlaamse onderwijs van het Frans palatalisering wordt afgewezen. Ook kan de scherpte van de [s]-uitspraak in het Vlaams een rol hebben gespeeld.

Opmerkelijk is de uitkomst dat de Franse uitspraak zich bij de uit het Frans afkomstige woorden *energie* en *ingenieur* niet voordoet; deze worden in meer dan twee derde van de gevallen uitgesproken zoals ze worden gespeld, dus met een [x]. We hebben hierbij gewezen op een mogelijke puristische invloed. Wellicht dat de Tieltenaren zich willen afzetten tegen het Frans, maar tegelijkertijd ook niet betrappt willen worden op het op z'n Nederlands uitspreken van Franse klanken. In gevallen waar naast de Franse variant en de vernederlandste vorm daarvan nog een variant voorhanden is die sterk van deze twee afwijkt, zoals het geval is met de spellingvariant [x] bij *energie* en *ingenieur*, is deze variant een aantrekkelijke uitweg. Hetzelfde purisme zou verantwoordelijk kunnen zijn voor het grote aantal [x]-uitspraken bij *goal* en *drugs*. Ook de Franse uitspraak van *speciaal* en *cruciaal* past binnen deze verklaring; daar zijn immers geen echt Nederlandse alternatieven beschikbaar. Onverklaard blijft echter het matige gebruik van de [ant]-uitspraak bij *croissant* en *restaurant*, het volledig ontbreken van [ts]-realisaties bij woorden als *politie* en het niet aangrijpen van de mogelijkheid tot het gebruik van [x] bij *aubergine*.

5 Conclusies

Onze verkennende studie naar het gebruik van verschillende varianten bij de uitspraak in het Standaard-Nederlands van een aantal uitheemse woorden heeft veel groepsgebonden en woordgebonden variatie aan het licht gebracht. Soms bleek deze variatie op systematische en inzichtelijke wijze samen te hangen met factoren als de regionale herkomst van de informanten en hun opleiding. Vaak ook leek er sprake te zijn van systematiek, maar kon over de onderliggende factoren alleen maar worden gespeculeerd. Vooral in deze gevallen kan nader onderzoek, met een groter aantal woorden, opheldering brengen.

Daarbij dient niet te worden vergeten dat de werkelijkheid nog complexer is dan door onze gegevens wordt gesuggereerd. Een aantal relevante variabelen zoals de sekse van de informanten en stijl zijn immers geëlimineerd. Hier zou in toekomstig onderzoek zeker aandacht aan moeten worden besteed. Wat betreft de onderzoeksopzet zou gedacht kunnen worden aan een combinatie van een breed opgezette schriftelijke enquête om zicht te krijgen op de gebruiksfrequentie van verschillende varianten als functie van extralinguïstische informantkenmerken zoals sekse, regionale herkomst, sociaal-economische status, en type opleiding, en een bij een beperktere groep uitgevoerde mondelinge enquête waarin naast de uitspraak van de woorden ook naar de motivering van de gebruikte uitspraak wordt gevraagd. Op deze manier zou het mogelijk moeten zijn om inzicht te krijgen in het relatieve belang van meer linguïstisch bepaalde factoren zoals etymologische kennis, beheersing van de uitspraak van vreemde talen, uitspraak naar analogie van semantisch verwante of uiterlijke gelijkenis vertonende woorden, taalattitudes en stilistische gevoelswaarde.

Tenslotte moet nog worden nagedacht over de implicaties van de uitkomsten van dit soort empirisch onderzoek voor toepassingen zoals uitspraakwoordenboeken, tekst-naar-spraaksystemen en spellingsvoorschriften die gebaseerd zijn op de uitspraak. Welke van de voorkomende varianten moeten als norm worden genomen? In de uitspraakwoordenboeken zouden bij voorkeur alle voorkomende varianten genoemd moeten worden met een korte toelichting over de domeinen van gebruik. De gebruiker kan dan zelf een gemotiveerde keuze maken. Bij tekst-naar-spraaksystemen kunnen in principe verschillende regionale, sociale en stilistische varianten worden geïmplementeerd, maar om praktische redenen zal er meestal slechts een enkele uitspraakvariant worden gekozen. En zeker bij toepassing van uitspraakvariatie ten behoeve van spellingsvoorschriften kan de keuze niet vrij worden gelaten. Bij het selecteren van de normuitspraak zal zorgvuldig moeten worden overwogen welk selectie criterium wordt gehanteerd: de gebruiksfrequentie bij monodialectale sprekers van de standaardtaal of bij een "representatieve" groep sprekers met een gevarieerde regionale herkomst.

*Lekgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectologie,
Katholieke Universiteit Nijmegen*

Bibliografie

- Blancquaert, E. (1953) *Practische uitspraakleer van de Nederlandse Taal*. Antwerpen: De Sikkel.
- Blancquaert, E. en Pee, W. (red.) (1925-1982) *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*. Antwerpen: De Sikkel.
- Cajot, J. (1989) *Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen'*. Keulen-Wenen: Böhlau.
- Coninck, R. H. B. de (1970) *Groot uitspraakwoordenboek van de Nederlandse Taal*. Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel.
- Daan, J. (1991) 'Nog eens voetballen'. *Onze Taal*, 60 (1) 15.
- Gerritsen, M. en Brussaard, N. (1989) 'Snelkookpanne.... De druk van het dialect op de uitspraak van ontleningen uit het Standaard-Nederlands'. *Forum der Letteren*, 30, 135-155.
- Haerimpfen, C. B. van. (1957) 'Herverfransing'. *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Amsterdam, 20 (5) 239-279.

- Haeringen, C. B. van. (1979) 'Beschaafdenuitspraak. Recensie van P. C. Paardekooper, ABN-uitspraakgids'. *Nieuwe Taalgids*, 72, 553-563.
- Knops, U. (1982) *Attitudes van Vlamingen tegenover de Nederlandse standaardtaal*. Nijmegen, 1982.
- Paardekooper, P. C. (1978) *ABN-uitspraakgids*. Hasselt: HeideLand-Orbis.
- Poplack, S. en Sankoff, D. (1984) 'Borrowing: the synchrony of integration'. *Linguistics*, 22, 99-135.
- Rooij, J. de. (1957) *Over de uitspraak van de vreemde woorden in het Nederlands*. Kandidaatscriptie Nederlandse Taalkunde, 1957.
- Slis, I. en Heugten, M. van (1989) 'Voiced-voiceless distinction in Dutch fricatives'. *Linguistics in the Netherlands*, 6, 124-132.
- Weijnen, A. (1975) 'Adaptatie en permanentie'. In A. Hagen en J. Kruijsen (red.) *Algemene en vergelijkende dialectologie*. Amsterdam: Holland Universiteit, 111-114.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*. (1882-) 's-Gravenhage-Leiden: Nijhoff.